

communicative skills. Music therapy enhances mood, it can help to calm down and diminish negative energy.

Key words: pedagogical rehabilitation, art-therapy, art-therapeutical technologies, play therapy, sand therapy, music therapy, children with special needs, children with ICP.

Стаття надійшла до редакції 08.01.2017 р.

Прийнято до друку 24.02.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Поліщук В. А.

УДК 316.614–053.5:316.77

А. В. Тадаєва

ПРОФІЛАКТИКА КІБЕРТРЕТИРУВАННЯ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

XXI ст. характеризується переходом до інформаційного суспільства, де головною цінністю є інформація і, як наслідок, нове знання. Людина має можливість швидко отримувати її за допомогою Інтернету, який, в свою чергу, кардинально змінює процес соціалізації особистості. Найактивнішими користувачами Інтернет-простору є діти та молодь, а підлітковий вік в онтогенезі є одним із найскладніших. Вплив Інтернету, як мегафактору соціалізації, на дітей підліткового віку є неоднозначним, адже віртуальний простір з однієї сторони уможливорює доступ до цінностей інформаційного суспільства, а з іншої сторони підлітки в силу вікових особливостей проявляють віктимну та девіантну поведінку, найактуальнішим прикладом такої поведінки є феномен кібертретирування, який набуває обертів у середовищі дітей підліткового віку.

Проблему соціалізації людини в Інтернет-просторі досліджують вчені Європи та США вже з середини минулого століття, але на пострадянському просторі її вивчення лише розпочинається й має переважно теоретичний характер. Так, серед зарубіжних науковців Д. Ліклідер, Р. Тейлор аналізували вплив першої комп'ютерної мережі Агранет на людину; Д. Гумперт, Р. Каскарт, С. Кейслер, В. Орликовський, Л. Спроул, М. Туроф, С. Хілтз, Д. Ятєсь досліджували взаємодію в системі «людина-комп'ютер». На пострадянському просторі Е. Белінська, А. Войскунський, Л. Гур'єва, А. Жичкіна, Н. Носов розглядають соціальні та психологічні наслідки комп'ютерної діяльності й спілкування. Психовікові особливості дітей підліткового віку досліджували І. Булах, Є. Ємельянова, Г. Мільчекська, О. Сергеєнкова, В. Сухомлинський та інші; особливості соціалізації дітей та молоді в умовах інформаційного суспільства розглядають Н. Гавриш,

Н. Лавриченко, Г. Лактіонова, П. Плотніков, А. Рижанова, С. Савченко; третирування як соціально-педагогічне явище вивчають О. Корабльова; специфіку кібертретирування серед підлітків вивчають О. Дроздов, Дж. Чамберлін та інші. Таким чином, аналіз наукової літератури дозволяє констатувати, що означена проблема є актуальною як на теоретичному, так і на практичному рівнях, оскільки особливості третирування в сучасному інформаційному просторі серед підлітків досліджено недостатньо. Отже, метою даної статті є визначення рівнів профілактики кібертретирування серед підлітків у шкільному середовищі.

За даними представників філософії, футурології, культурології, педагогіки тощо приблизно з середини ХХ століття людство вступило в якісно нову фазу розвитку, де провідними компонентами культури стали знання, інформація, комунікативні технології. Найдоступнішим джерелом інформації на сьогодні виступають, так звані, нові медіа (Інтернет, мобільна телефонія та оновлені інтерактивні радіо і телебачення), які представляють собою сучасний інформаційний простір людства, а отже, полегшують доступ до цінностей Інформаційного суспільства. Найактивніші користувачами сучасного інформаційного простору є діти та молодь, а одним із найскладніших етапів у розвитку особистості в онтогенезі є підлітковий вік.

Підлітковий вік є першим перехідним етапом від дитинства до дорослості. В цьому віці відбуваються значні зміни в фізіологічному, психологічному та соціальному розвитку дитини. Наразі відсутнє єдине розуміння вікових рамок підліткового віку, так, Є. Ємельянова визначає, що підлітковий вік починається з 13 років, а закінчується в 19 [5]. О. Сергеєнкова, в свою чергу наголошує на тому, що підлітковий вік охоплює віковий період від 10 до 15 років [8]. В свою чергу, вважаємо за необхідне визначити вікові рамки молодшого шкільного віку та молоді, які безпосередньо пов'язані з підлітковим віком. Початок молодшого шкільного віку визначається вступом дитини до школи, а в останні роки у зв'язку із введе 4-класної початкової освіти, діти стають школярами у шести річному віці, отже межі молодшого шкільного віку тотожні періоду навчання у початковій школі (з 6-7 до 10-11 років) [10, с. 242–249]. Згідно з Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» молодь визначається як громадяни України віком від 14 до 35 років [6]. Отже, означивши вікові рамки молодшого шкільного віку, який передує підлітковому віку, та вікові рамки молоді, який є наступним в онтогенезі, визначаємо підлітковий вік з 10-11 до 14 років.

Цікавими є типові особливості підліткового віку, які виділяє І. Булах: підвищена чуттєвість у взаєминах з оточуючими; нестійкість самооцінки; вибірковість в оцінці якостей іншої людини; прояв прямолінійних та критичних суджень; вимогливість до однолітків та дорослих у дотриманні слова; велике значення думок референтної групи

про власну особистість; виникнення такого новоутворення як рольове самовизначення (усвідомлення свого місця в суспільстві); прагнення бути значимим серед однолітків; потреба в інтимно-особистісному спілкуванні зі значущими однолітками; прагнення до самостійності та незалежності поведінки від порад дорослих; бажання зайняти нову соціальну позицію, бути та вважатися дорослим; здатність до саморозвитку тощо [2, с. 129].

Н. Беженар наголошує на тому, що нині серед підлітків загострилася проблема насилля, здійснюваного самими дітьми по відношенню один до одного [1]. Це підтверджують статистичні дані Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка: 15% респондентів є постійними суб'єктами образ, 53% вміють вирішувати конфлікти без застосування насилля, 20% дівчат самостверджуються за допомогою насилля, а майже половина опитуваних підтримують думку про те, що домогтися бажаного легше застосовуючи агресію та насилля.

Е. Емельянова та Т. Журавель зазначають, що на сьогодні відсутнє у вітчизняній та зарубіжній філософії, психології, соціології, педагогіці, соціальній педагогіці єдине розуміння понять «насилля», «агресія» та «агресивна поведінка». Автор визначає насилля як соціокультурний і соціально-психологічний феномен, пов'язаний із застосуванням (загрозою застосування) фізичної сили або психологічного впливу як протиправного вияву власної волі особою чи групою осіб стосовно інших; насилля може призводити до деструкції особистості жертви та негативних соціальних наслідків [5, с. 278–282].

Нині актуальності набувають такі поняття, як третирування, моббінг та буллінг. Розглянемо детальніше особливості кожної категорії. Згідно з визначенням сучасного тлумачного словника української мови третирування – поведінка, яка характеризується безцеремонністю, зневажливістю по відношенню до іншого. Н. Бумаженко визначає моббінг визначає як групове психологічне притиснення, а буллінг розглядає як агресивну поведінку, яка виражається в злонамірному переслідуванні, жорстокості, спробах образ і приниження, підрив репутації [3, с. 67]. Отже, на основі аналізу категорій третирування, буллінг та моббінг, можемо визначити, в рамках нашого дослідження. Що поняття третирування та буллінг є тотожними та означають насильницьку поведінку яка виражається суб'єктом у навмисних діях направлених на об'єкта, метою якого є приниження та підрив репутації. Моббінг, в свою чергу, визначаємо як насильницькі дії суб'єктів по відношенню до об'єкта. Суттєвою відмінністю між третируванням та моббінгом вбачаємо у кількості суб'єктів цькування, так у третирування суб'єктом виступає одна особа, а у моббінгу – декілька осіб чи ціла група. Основними формами прояву цього явища є фізична (побиття учня), вербальна (вербальні образи, погрози, ворожі насмішки або жарти) та соціальна (непрямі форми фізичної та вербальної агресії – бойкот, ворожа міміка та жестикуляція).

На сьогодні феномен третирування є серйозною соціально-педагогічною проблемою не лише в освітньому середовищі, а й в суспільстві в цілому. Останнім часом увагу дослідників привертає нова форма третирування в сучасному інформаційному просторі – «кібертретирування» (cyberbullying). Під ним розуміють форму поведінки, яка полягає у розсиланні повідомлень агресивного та образливого характеру з використанням нових інформаційно комунікаційних технологій (ІКТ) (Інтернет, мобільний телефон). Третирування через Інтернет дозволяє агресорові зберегти свою анонімність і перетворити ситуацію переслідування на своєрідний «маскарад».

А. Чернякова [9] стверджує, що останнім часом увагу зарубіжних дослідників, зокрема соціальних психологів П. Агатсон, Р. Ковальські, С. Лімбер привертає нова форма соціального третирування, що відрізняється анонімністю – «кібер-третирування», «кібер мобінг» або «кібер-буллінг» (англ. cyber-bulling).

Раніше аутсайдер класу потерпав від фізичного або психічного цькування лише у школі, а прийшовши додому мав змогу відгородитися від шкільних проблем, міг знайти друзів, які живуть поруч. Про проблеми дитини у школі міг більше ніхто не знати, але з поширенням Інтернету й популяризації соціальних мереж, цькування дитини у школі переходить на новий, більш загрозливий для її психічного здоров'я і навіть життя рівень: діти можуть погрожувати, знеславлювати, ображати й, навіть, доводити до самогубства один одного. Сутність цього феномену полягає в залякуванні через розсилання учнями погрозливих повідомлень за допомогою ІКТ. Іншими формами кібер-третирування можна вважати дії хакерів, які спрямовані на пошкодження персональних комп'ютерів, а саме: зламування паролів, пошкодження веб-сайтів користувачів. Згідно з результатами досліджень Р. Ковальські можна виділити такі відмінності реального третирування від кібер-буллінгу: внаслідок анонімності Інтернету агресор невідомий жертві; жертви кібер-буллінгу не звертаються до дорослих за допомогою, оскільки остерігаються «покарання» через позбавлення привілеїв користуватися комп'ютером чи мобільним телефоном.

Діяльність шкільного соціального педагога щодо вирішення проблеми третирування в підлітковому середовищі має реалізовуватися на рівнях організації соціально-педагогічного середовища школи та соціально-педагогічної роботи з учнями.

На першому рівні передбачається:

- активізація виховних сфер школи: удосконалення учнівського самоврядування, розвиток шкільних традицій, залучення школярів до волонтерської роботи, організація змістовного дозвілля, що сприятиме позитивному соціальному розвитку учнів;
- проведення організаційних форм роботи з педагогічними працівниками для обговорення питань удосконалення правил поведінки

учнів-підлітків, алгоритму реагування на конфліктні ситуації в класних колективах; тренінгів щодо набуття навичок взаємодії в конфліктних ситуаціях, у разі засвідчення третирування; участь класних керівників у наукових конференціях, присвячених проблемі профілактики та подолання третирування в шкільному колективі;

- проведення консультацій, бесід, вечорів, тренінгів з батьками учнів з метою обговорення причин і наслідків підліткового третирування, розвитку навичок комунікативності, безконфліктної, впевненої поведінки дорослих членів сім'ї; просвіта батьків через Інтернет, літературу з метою підвищення рівня їхніх виховних можливостей;

- консолідація зусиль школи і соціальних інституцій, установ, закладів (місцевих органів влади, культурно-дозвіллевих закладів, громадських організацій, медичних закладів), співпраця з якими може бути корисною у вирішенні проблеми підліткового третирування, зокрема через організацію та проведення заходів соціально-педагогічного спрямування;

На другому рівні має здійснюватися профілактична, корегувальна робота, якій має передувати діагностична. Профілактичну роботу з учнями слід здійснювати з урахуванням психологічних і вікових особливостей розвитку, завдань підліткового періоду. Соціально-педагогічна профілактика третирування спрямована на нейтралізацію основних причин, умов, які спричиняють це явище, а також на розвиток позитивних соціальних якостей (конструктивної соціальної активності, толерантності, відповідальності), форм поведінки підлітків, що сприятиме їх своєрідному схваленню в середовищі ровесників, дорослих людей. Методи і форми соціально-педагогічної профілактики: консультування, тренінгові ігри та вправи, відеолекторії з подальшим обговоренням, форум-театр, організація волонтерської роботи, створення нових соціально-позитивних молодіжних субкультур (з неформальними лідерами класів), водночас привабливими для підлітків стилем відносин, типом діяльності.

Соціально-педагогічна корекційна робота має на меті зміну позиції особистості до себе, інших, а також оточуючих до індивіда, групи, зважаючи на темпераментальні та характерологічні особливості особистості агресора та жертви, конкретні соціальні причини третирування. Робота з агресором може спрямовуватися на мінімізацію його агресивних проявів завдяки сублімації енергії в позитивному напрямі: зацікавлення різними видами спорту, волонтерською роботою, долучення до позитивної дозвіллевої діяльності. За допомогою спеціальних розроблених ігрових методик, дібраних ігор та вправ можна навчити керувати власною імпульсивністю, проявляти соціальну толерантність до оточуючих. Зважаючи на особистісні риси типових жертв, важливо створювати умови в школі для підвищення самооцінки цих підлітків (за допомогою тренінгів, схвалювання, створення ситуацій успіху, реальної участі в шкільних, громадських заходах, учнівському

самоуправлінні), розвитку їхньої соціальної активності (зокрема засобами анімаційно-дозвілєвої діяльності) тощо. Доведено, що екстраординарні цілі зближують людей, навіть ворогуючих між собою, тому важливо культивувати ситуації, діяльність, спільні для учасників третирування, де вони мають діяти разом, вирішуючи складні проблеми: спільна справа, туристична подорож, похід.

Таким чином, проблема кібертретирування серед підлітків набуває актуальності з розвитком та популяризацією ІКТ. Вирішення проблеми третирування в підлітковому середовищі в умовах загальноосвітнього навчального закладу передбачає організацію соціально-педагогічного середовища школи, а також соціально-педагогічної роботи профілактичної та корекційної спрямованостей з учнями підліткового віку.

Список використаної літератури

- 1. Беженар Н.** Буллінг: підліткове насильство в школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osvitaua.com/attach/2319/SHj12021s.pdf>
- 2. Булах І. С.** Психологічні основи особистісного зростання підлітків: дис. ... д.п.н.: 19.00.07 / Булах Ірина Сергіївна; Націон. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2004. – 581 с.
- 3. Бумаженко Н. И.** Виктимология : учебно-методическое пособие / Н. И. Бумаженко. – Витебск : УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2010. – 115 с.
- 4. Енциклопедія** для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К., Сімферополь : Універсум. 2012. – 536 с.
- 5. Емельянова Е. В.** Психологические проблемы современного подростка и их решение в тренинге / Е. В. Емельянова. – СПб. : Речь, 2008. – 336 с.
- 6. Закон** України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. № 2998-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 16. – 27 с.
- 7. Образи** та насильство в середовищі учнівської молоді <http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/HBSC/Buklets/buklet%2008.pdf>.
- 8. Сергеєнкова О. П.** Вікова психологія. Навч. посібник / О. П. Сергеєнкова, О. А. Столярук, О. П. Коханова, О. В. Пасека. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 376 с.
- 9. Чернякова А. В.** Організаційно-педагогічні засади запобігання та подолання насильства в загальноосвітніх школах США [Текст] : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / А. В. Чернякова ; Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми : [б. и.], 2011. – 20 с.

Тадаєва А. В. Профілактика кібертретирування серед підлітків у шкільному середовищі

У статті розкрито психовікові особливості дітей підліткового віку, на основі яких підтверджено актуальність проблеми агресивності дітей означеного віку. Обґрунтовано особливості таких понять як третирування, моббінг, буллінг.

Проаналізовано соціально-педагогічний аспект проблеми третирування та кібертретирування. Виділено особливостя та відмінності третирування в реальному соціальному середовищі та у віртуальному.

Доведена провідна роль шкільного середовища в профілактиці кібертретирування серед підлітків. Висвітлено діяльність соціального педагога у вирішенні проблеми кібертретирування в середовищі підлітків на таких рівнях: організація соціально-педагогічного середовища школи и безпосередня соціально-педагогічна робота з учнями.

Ключові слова: кібертретирування, підлітковий вік, шкільне середовище, профілактика кібертретирування.

Тадаева А. В. Профилактика кибертретирования среди подростков в школьной среде

В статье раскрыты психовозрастные особенности детей подросткового возраста, на основе которых подтверждена актуальность проблемы агрессивности детей именно в этом возрасте. Обоснованы особенности таких понятий как третирование, моббинг и буллинг.

Проанализирован социально-педагогический аспект проблемы третирования и кибертретирования. Выделены особенности и отличия третирования в реальной социальной среде от кибертретирования.

Доказана ведущая роль школьной среды в профилактике кибертретирования среди подростков. Обоснована деятельность социального педагога по решению проблемы кибертретирования в среде подростков на таких уровнях: организация социально-педагогической среды школы и непосредственная социально-педагогическая работа с учениками.

Ключевые слова: кибертретирование, подростковый возраст, школьная среда, профилактика кибертретирования.

Tadaeva A. Prevention of Cyber Bullying Among Adolescents in the School Environment

The article disclosed psycho aged features of adolescents, on the basis of which confirmed the relevance of the problem of child aggression at this age. Substantiated features concepts such as bullying, mobbing.

It analyzed the socio-pedagogical aspect of the problem of cyber bullying. Obtained features and differences of bullying in the real social environment of cyber bullying.

Proved the leading role of the school environment in cyber bullying prevention among adolescents.

Substantiated activities of the social teacher to solve the problem of cyber bullying among adolescents at these levels:

organization of social and educational environment of the school (activation of educational areas of the school, social and pedagogical work with teaching staff, work with parents, to consolidate the efforts of the school

and the territorial community) and direct socio-pedagogical work with pupils (socio-pedagogical prevention of bullying and socio-pedagogical work with the aggressors).

Are presented forms and methods of work of the social teacher at all levels of the socio-educational prevention cyber bullying among adolescents in the school environment.

Key words: cyber bullying, adolescence, school environment, cyber bullying prevention.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2017 р.

Прийнято до друку 24.02.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Рижанова А. О.